

**ЛИСТУВАННЯ ВИДАТНИХ УЧЕНИХ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ
ДІЯЧІВ, ПИСЬМЕННИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті зроблено аналіз опублікованих епістолярних праць відомих науковців, літераторів, суспільно-політичних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Вони дозволяють з'ясувати чимало важливих аспектів національно-культурного руху українців краю зазначеного часового проміжку.

Ключові слова: листування, епістолярна спадщина, Галичина, національно-культурний рух.

Вивчаючи національно-культурний рух українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст., дослідник не може оминати увагою епістолярні джерела, оскільки лише за допомогою листування відбувалося спілкування між багатьма відомими громадсько-політичними діячами, ученими, письменниками, що мешкали в різних містах, по різні боки кордонів.

Приватне листування містить великий інформаційний потенціал. Насамперед це відомості суспільно-політичного та культурного характеру. Окрім цього, листи можуть як “підняти завісу” над взаєминами двох осіб (автор та адресат), так і висвітлити великий корпус масштабних історичних проблем оточуючого їх життя. Проте для дослідника, що працює з епістолярними матеріалами, є важливим, уміти вичленити із джерела різні пласти інформації – зовнішній, більш придатний для сприйняття, і дещо глибший шар – опосередковану інформацію [31, с.236].

Також листи – одне з небагатьох джерел, що зберегли розмовну мову епохи, інтонації, стилістичні особливості, властиві даному часу й певному середовищу. Особливо вирізняються епістолярні праці близьких за духом людей, однодумців, друзів, котрі мали потребу в емоційному та інтелектуальному спілкуванні [31, с.233]. Саме тому листування видатних особистостей другої половини ХІХ – початку ХХ ст. зацікавлює уваги з боку дослідників, оскільки дозволяє глибше розкрити національно-культурні процеси в Галичині впродовж зазначеного часового проміжку та з'ясувати, яку роль у них відігравали провідні культурні та громадські діячі краю.

Обрана тема не залишилася поза увагою науковців. Вона зацікавила дослідників кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., зокрема І.Франка [8], М.Павлика [26], К.Студинського [2], які опублікували епістолярні праці відомих громадських діячів, літераторів, учених тощо. Неабиякий внесок у дослідження листування, що розкривають події з історії краю впродовж зазначеного часового проміжку, зробили як радянські вчені [33; 37], так і сучасні українські дослідники Г.Бурлака [19], Я.Горак [4], Г.Сварник [21], Л.Зашкільняк [10], В.Качкан [29], Д.Наулко, Д.Семко [25] та інші. Однак комплексного розв'язання вона ще не отримала в українській історіографії.

Метою статті є аналіз опублікованих епістолярних праць, у яких розкрито найважливіші аспекти національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Вони дозволяють простежити за внеском їхніх авторів у розвиток української науки, національної освіти, літературного процесу, діяльність громадських товариств, видання україномовних часописів тощо.

Варто зазначити, що сьогодні до наукового обігу введено небагато епістолярних джерел, що розкривають національно-культурний рух українців під час революційних подій у Галичині 1848 р. Зокрема, у виданнях філологічної секції НТШ за 1905 і 1909 рр. було опубліковано серйозне дослідження К.Студинського “Кореспонденція Якова Головацького (1835–1873 рр.)” [36], де автор зробив спробу за допомогою епістолярного матеріалу простежити за різними етапами життєвого шляху діяча “Руської трійці”, його

суспільною та професійною працею, зробив спробу показати роль галицького вченого під час “весни народів” у краї, його участь у діяльності “Собору руських учених”, намагався з’ясувати причини, які спонукали відомого громадського діяча кардинально змінити свої погляди й перейти на москвофільські позиції.

Заслуговує уваги й інша наукова розвідка К.Студинського “З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853)” [35], у якій він опублікував листування галицького історика з відомими зарубіжними вченими: М.Максимовичем, В.Копітаром, В.Ганкою та громадськими товариствами. Епістолярні праці професора Д.Зубрицького дозволяють з’ясувати світоглядні позиції вченого та простежити за його науковою працею, яка ґрунтувалася на засадах москвофільства. 1853 р., у листі до “Імператорського товариства історії і старожитностей”, про концепцію однієї зі своїх історичних праць галицький дослідник писав: “... надо би доказать, что в древние времена, не взирая на множество княжеств вся Русь составляла одну только целость, что князья тогожь самого рода господствовали и въ Москве и в Новгороде, и в Кіеве і Галиче” [35, с.59].

Неабиякий внесок у справу виявлення та публікації епістолярних джерел, що розкривають національно-культурні процеси в 40–70-х рр. у Галичині, зробило літературно-публіцистичне видання “Житє і слово”. Вони були вміщені в спеціальних тематичних рубриках “Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження 1772–1848 рр.”, “Із переписки наших літературних і політичних діячів”, “Із переписки М.П.Драгоманова” [22]. Упорядником останньої з них був М.Павлик, який поставив перед собою завдання оприлюднити епістолярну спадщину визначного вченого й громадсько-політичного діяча.

Окремі листи Антона Могильницького та Йосафата Кобринського до Я.Головацького опублікували на сторінках “Записок НТШ” [12]. Також у цьому науковому виданні впродовж усього часу виходу його у світ з’являлися розвідки, присвячені листуванню відомих громадських діячів у 60-х – на початку 70-х рр. ХІХ ст., і як додаток до них епістолярні джерела. Серед них листи П.Куліша до Я.Головацького, редакції газети “Мета”, Володимира й Олександра Барвінських, М.Павлика; А.Вахнянина до К.Климковича й Д.Танячкевича [17] тощо. З них отримуємо інформацію про видання народовських періодичних видань – “Вечорниці”, “Мета”, співпрацю між українцями Галичини й Наддніпрянщини впродовж зазначеного часового проміжку. Авторами згаданих розвідок були І.Франко, К.Студинський, О.Маковей, Т.Ревакович.

Листи П.Куліша до Омеляна Партицького [11] та А.Вахнянина до П.Куліша [2] також дозволяють простежити за подіями національно-культурного руху в Галичині в 60-х рр. ХІХ ст., зокрема активізацією українського громадського життя у Львові, антимосквофільським рухом у краї, підвищенням національної свідомості гімназійної молоді в Галичині, організацією товариства “Просвіта”, виданням часопису “Правда”, шкільних підручників тощо. Також згаданий епістолярій засвідчив не лише жвавий обмін думками та літературою, але й характер взаємостосунків між галицькими та наддніпрянськими українцями. З листів до редакторів часопису “Правда” О.Партицького, А.Вахнянина дізнаємося, що П.Куліш не лише надсилав свої твори для публікації на її сторінках, але й був меценатом цього видання. Це спонукало його не лише дуже критично ставитись до редакторських та друкарських помилок, але й безпідставно, як виявилось згодом, звинувачувати редакторів “Правди” в розкраданні коштів. Варто зазначити, що листи П.Куліша та А.Вахнянина побачили світ 1908 р. завдяки професорові Львівського університету К.Студинському. На нашу думку, заслуговує уваги не лише плідна археографічна праця дослідника, але й те, що в кожному з вищезгаданих видань уміщена передмова автора та окремі примітки упорядника до опублікованого епістолярію.

Джерелом до вивчення історії українських гімназійних громад у 60-х рр. ХІХ ст., що були осередками, довкола яких об’єднувалася національно свідомою молоддю, стали

листи Остапа Терлецького до Леоніда Заклинського та Мелітона Бучинського. З них дізнаємося про інших діячів громадського руху того часу: В.Навроцького, Д.Танячкевича тощо. Цікаві також коментарі упорядника згаданого епістолярію – І.Франка [39].

Чималу джерелознавчу та археографічну роботу зробив О.Маковей, який зібрав та опублікував взаємне листування Ю.Федьковича з редакцією часопису “Правда”, тернопільською громадою, О.Партицьким, О.Терлецьким, Д.Танячкевичем тощо [23]. Незважаючи на те, що порядок розташування епістолярного матеріалу хаотичний, він дозволяє досліднику простежити як за позитивними аспектами співпраці між видатним буковинським літератором та галицькими громадськими діячами впродовж 60-х рр. XIX, так і за певними конфліктними ситуаціями, що виникали.

Серед епістолярної спадщини другої половини XIX – початку XX ст. неабияку цінність становить листування М.Грушевського. Справу видання епістолярію М.Грушевського було розпочато Українським історичним товариством (далі – УІТ) у США ще в 60-х рр. XX ст. на сторінках “Українського історика”. Товариство було першою науковою інституцією, яка публікувала листи М.Грушевського, що збереглися в архівних установах США й Канади, а з кінця 80-х і в 90-ті рр. активно оприлюднювала епістолярну спадщину видатного історика з архівів України. 1997 р. за редакцією голови УІТ, професора Любомира Винара, побачив світ перший том серійного видання “Епістолярні джерела грушевськознавства”, яке було видано спільними зусиллями працівників наукових установ України й зарубіжжя. Наступні з’явилися у 2001, 2006, 2009 рр. [18, с.7]. Також листи М.Грушевського до К.Студинського й М.Мочулинського, автографи яких зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові та Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України, були опубліковані відповідно 1998 [20] і 2004 рр. [21]. Окрім цього епістолярна спадщина вченого, починаючи з 1991 р., регулярно з’являється на сторінках журналів “Пам’ять століть” [10], “Київська старовина” [24], “Історичний журнал” [9], “Університет” [25], праць філологічної секції НТШ [7] тощо. Таке зацікавлення листуванням М.Грушевського українською історичною наукою зумовлено тим, що воно є унікальним історичним першоджерелом для вивчення національно-культурних процесів в Україні кінця XIX – початку XX ст.

Листування – процес двосторонній, спілкування двох людей. Українське джерелознавство (і літературне, й історичне), має багатий досвід публікації листів відомих діячів культури, письменників, політиків, однак лише недавно з’явилася нова тенденція – публікація взаємного листування. Саме цього принципу дотримуються видавці серійного видання “Епістолярні джерела грушевськознавства” та упорядники інших подібних видань, про які мова буде йти згодом. Це свідчить про новий, вищий етап розвитку української науки, адже публікація взаємного листування розширює й увиразнює наше бачення тогочасних реалій, доповнює, а часто коригує пізніше версії мотивації вчинків історичних діячів [19, с.10].

Епістолярна спадщина М.Грушевського та його кореспондентів становить неабияку цінність для дослідників, які намагаються зробити спробу реконструкції подій національно-культурного руху Галичини кінця XIX – початку XX ст. Одним із найцікавіших, на наш погляд, було взаємне листування Михайла Сергійовича й українського археолога та етнографа, непересічного знавця музейної справи Миколи Біляшівського. Їхній обмін думками розпочався за ініціативи М.Грушевського влітку 1891 р. Згодом, плідно працюючи в НТШ, він звернувся до М.Біляшівського, як директора архіву Казенної польської палати, про сприяння йому в пошуку та публікації документів до перших томів археографічного збірника “Жерела з історії України-Руси” [18, с.23–24]. Варто зазначити, що листування засвідчило про неабияке сприяння М.Біляшівським у виданні ілюстрацій королівщини: він підбирав в архіві потрібні матеріали, знаходив

людей, які за певну платню погоджувалися їх копіювати, та надсилав переписане до М.Грушевського; кваліфіковану допомогу під час пошуку експонатів для музею НТШ у Львові, небайдужість до організаційних та видавничих справ товариства тощо [18, с.23–91].

Листування М.Грушевського та Ф.Вовка розпочалося 1895 р. за ініціативою професора Львівського університету, який просив ученого-антрополога надіслати для друку оригінальну розвідку про українське весілля, щоб опублікувати її в “Записках НТШ” [18, с.102]. Ф.Вовк із задоволенням прийняв пропозицію про співпрацю. Проте зазначив, що йому необхідний певний час для написання нових наукових праць, оскільки зібрано чимало матеріалу, але його необхідно систематизувати. Завдяки епістолярній спадщині вчених дізнаємося про те, що вже 1896 р. М.Грушевський пропонував ученому переїхати з Парижа, щоб працювати у Львові, отримуючи платню від НТШ. Хоча Ф.Вовк і не погодився, проте, як засвідчило листування, він зробив чимало, щоб підняти на вищий щабель науковий рівень “Етнографічного збірника”, започаткувати інший фаховий часопис НТШ – “Матеріали до українсько-руської етнології”. Варто зазначити, що Ф.Вовк був причетним також до їхнього редагування. Тому за допомогою листів можна простежити за непростим процесом виходу у світ згаданих видань, дискусіями між двома вченими про розмежування між етнографією та етнологією, про те, які матеріали вмістити до згаданих збірок НТШ [18, с.200–221].

Чимале місце в епістолярній спадщині Великого історика займає його листування з переважно молодими науковцями та літераторами, етнографами з приводу публікації їхніх творів на сторінках “Записок НТШ”, Літературно-наукового вісника (далі – ЛНВ) та інших видань товариства. Зокрема, цікавими фактами насичена кореспонденція М.Грушевського з І.Нечуєм-Левицьким, С.Єфремовим, В.Доманицьким, О.Кобилянською, М.Зубрицьким, В.Шухевичем, Ф.Колесою, М.Мочулинським тощо. Вона дозволяє стверджувати, що товариство, публікуючи їхні праці в періодиці НТШ, з одного боку, давало можливість популяризувати свої наукові та літературні твори, а з іншого – і матеріальну підтримку, виплачуючи гонорари. Так значна кількість праць талановитого історика та літературознавця В.Доманицького була надрукована у виданнях товариства, і майже всі вони написані на прохання М.Грушевського, який у такий спосіб намагався не лише морально, але й матеріально допомогти хворому на сухоти університетському товаришеві [18, с.378].

Неабияку цінність мають листи М.Грушевського до колег, з якими разом працював у НТШ, у редакції ЛНВ та інших виданнях. Заслужує уваги листування видатного історика з О.Барвінським, К.Студинським, І.Франком, В.Гнатюком, О.Маковесем, В.Дорошенком, Я.Грушкевичем, К.Паньківським [18, с.288–316], яке дає можливість простежити за непростим процесом підготовки до друку періодики НТШ, розповсюдження друкованих видань товариства, роботою його бібліотеки, окремими особистими конфліктами тощо. Воно дозволяє стверджувати про дуже ретельний відбір матеріалу для видань НТШ, прекрасні організаторські здібності М.Грушевського, його неабияку вимогливість до своїх співробітників.

Багатою була також епістолярна спадщина видатного вченого та громадського діяча М.Драгоманова. Для публікації його листування чи не найбільше зусиль доклав письменник, публіцист і близький соратник М.Павлик. На сторінках часописів “Житє і слово”, “Діло” він надрукував епістолярні діалоги М.Драгоманова з О.Борковським, К.Паньківським, О.Макарушкою, О.Огоновським, НТШ тощо. Згодом, упродовж 1905–1911 рр., з’являються книжкові публікації епістолярію вченого, упорядником яких був М.Павлик, зокрема, “Переписка Мих. Драгоманова з Наталею Кобринською” [29], “Листи Данила Тянякевича до Михайла Драгоманова” [13], “Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським”, восьмитомне видання “Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом” [8], де було вміщено кореспонденцію не лише з М.Пав-

ликом, але й з іншими особами. Однією з позитивних сторін цієї праці є те, що автор спробував опублікувати своє листування з М. Драгомановим за схемою – лист і відповідь на нього.

Документальним підтвердженням того, що М. Павлик доклав чимало зусиль для пошуку та публікації епістолярної й наукової спадщини видатного вченого та громадського діяча, стала його кореспонденція до дружини Драгоманова – Людмили, дочки Лідії та зятя Івана Шишманова. У листах, адресованих до родичів ученого, він висловлював стурбованість долею його архіву та бібліотеки, розповідав про те, як нелегко вдавалося розшукувати листи М. Драгоманова в його кореспондентів, надсилав їм уже опублікований епістолярний матеріал [6, с.502].

Варто зазначити, що з-посеред студентства Львівського університету 70-х рр. XIX ст. М. Павлик чи не найпалкіше перейнявся ідеями Михайла Петровича. Прочитавши одного з його листів на адресу редакції журналу "Друг", М. Павлик у відповідь написав: "Всі Ваші думки так ми припали до серця, що я вже не попускаю (не відмовлюся. – *Л.Ш.*) того, над чим я думав і терпів" [9, с.12]. Познайомившись особисто у Львові з відомим ученим, він з 1876 р. став майже щоденним кореспондентом М. Драгоманова аж до смерті останнього в 1895 р. Частково їхнє листування було опубліковано у восьмитомному збірнику листів, де вони обговорювали всі найважливіші події громадсько-політичного та національно-культурного руху українців упродовж зазначеного часового проміжку [14, с.137–140].

Окрім цього, у згаданому виданні заслуговує уваги, на наш погляд, взаємне листування М. Драгоманова і редактора часопису "Зоря" в кінці 80-х рр. XIX ст. О. Борковського, де відбувався жвавий обмін думками щодо непересічних подій у житті українців Галичини. Видатний учений запропонував редакторові журналу чимало цікавого публіцистичного та джерельного матеріалу, щоб підняти на вищий щабель рівень видання [15, с.56–60]. Проте в силу різних причин далеко не всі надіслані М. Драгомановим статті з'явилися на сторінках "Зорі".

Серед опублікованого М. Павликом епістолярію цікавими є листи М. Драгоманова до Н. Кобринської, де вчений показав своє бачення щодо вирішення так званого "жіночого питання", яке, як він уважав, не потрібно виокремлювати, а вести боротьбу за реалізацію національних і політичних прав українців загалом. Вони дозволяють зробити висновок про те, що не склалася їхня літературна співпраця в рамках ініційованого письменницею серійного видання "Жіночої бібліотеки" [29, с.14].

Проте чи не найбільшої уваги з боку дослідників заслуговують листи М. Драгоманова до І. Франка. Останній, розуміючи неабияке значення такого епістолярію, 1906 р. опублікував адресовані йому та іншим кореспондентам листи Михайла Петровича. У передмові видатний письменник і вчений запропонував читачам зробити власні висновки щодо бачення М. Драгомановим національно-культурних потреб українців Галичини у 80-х рр. XIX ст. При цьому він зазначив таке: "Драгоманов на підставі особистих вражень не міг об'єктивно дивитися на Галичан, в тім числі й на мене; в його листах тої об'єктивності ще менше, ніж у нього друкованих працях" [8, с.8]. Таке зауваження І. Франка було зумовлено тим, що в опублікованих листах на його адресу та інших відомих діячів краю було чимало дуже гострої критики, на наш погляд, не завжди обґрунтованої та конструктивної.

1928 р. побачило світ двостороннє листування І. Франка та М. Драгоманова впродовж 1877–1895 рр., підготовлене до друку Комісією Західної України Всеукраїнської академії наук, зокрема зусиллями М. Возняка та за редакції К. Студинського [17, с.5]. 2006 р. з нагоди 150-річчя від дня народження І. Франка його було доповнено й перевидано, що дозволяє сучасним дослідникам простежити за епістолярним спілкуванням між двома видатними вченими та громадськими діячами й має неабияке значення для дослідження національно-культурного руху українців Галичини кінця 70-х – середини

90-х рр. XIX ст. Епістолярій обох діячів, зокрема, дозволяє простежити за початком виходу у світ літературно-публіцистичного часопису “Житє і слово”, головним редактором якого був І.Франко. Михайло Петрович підтримав рішення галицького літератора стосовно видання нового журналу 1884 р., запропонував його назву, надіслав чимало матеріалу для друку в перших номерах “Житя і слова”, указував на окремі недоліки в роботі редактора. З листів довідуємося, що вчені мали неоднакові погляди на вирішення найважливіших проблем національного руху, зокрема, М.Драгоманов критикував українських народовців за їхню не надто активну діяльність, мав серйозні зауваження до наукового й публіцистичного рівня часописів “Зоря”, “Діло”, до редагування яких був причетний І.Франко, який у свою чергу пояснював реальний стан справ у галицькій журналістиці, коли на зміст періодичних видань впливало чимало політичних та економічних факторів [17, с.143–150].

Таким чином, листування М.Драгоманова з українцями краю показало широку панораму національно-культурного життя 70-х – середини 90-х рр. XIX ст. Воно дозволяє стверджувати, що в зазначений проміжок часу вчений був генератором цікавих ідей, чимало з яких удалося втілити в життя. Це стало можливим завдяки листуванню з провідними діячами національного руху, окремі з яких стали однодумцями та постійними кореспондентами Михайла Петровича.

Заслугує уваги епістолярна спадщина непересічного письменника й громадського діяча М.Павлика. Завдяки його архіву українська й світова культури мають у своєму розпорядженні чимало з листування видатних громадсько-культурних діячів та вчених: М.Драгоманова, Ф.Ржегоржа, І.Поліївки, О.Маковея, І.Франка, Лесі Українки, В.Стефаніка, Марка Черемшини, Н.Кобринської, О.Кобилянської, С.Крушельницької, М.Лисенка тощо. Широке коло кореспондентів М.Павлика засвідчує про його неабиякий кругозір та небайдужість до національно-культурних потреб українців краю [28, с.20].

Епістолярій М.Павлика дозволяє простежити за обміном думками з приводу найнагальніших питань національного розвитку з Лесею Українкою, Н.Кобринською, М.Драгомановим; приготуваннями до святкування 30-літнього ювілею наукової та громадської праці останнього; роботою над виданням бібліографії вченого та його творчого доробку; журналістською та науковою працею їхнього автора. Цікавим було листування М.Павлика з видатними митцями кінця XIX – початку XX ст. – С.Крушельницькою та М.Лисенком, де він не лише висловив неабияке захоплення їхнім талантом, але й свої, цілком слушні, думки щодо розвитку української музичної культури [28, с.128–146].

Варто зазначити, що найбільше листів до галицького літератора та громадського діяча надійшло від М.Драгоманова та Лесі Українки, з якими він мав однакові погляди щодо вирішення найважливіших проблем національно-культурного руху українців краю. На сьогодні лівова частка епістолярної спадщини М.Павлика залишається неопублікованою. Широкому загалу відомі лише окремі статті, присвячені листуванню письменника та вченого, що побачили світ у радянських періодичних виданнях. Фрагментарний характер мають надруковані матеріали з епістолярної спадщини М.Павлика, розміщені в працях сучасних науковців. Хоча, на думку одного з дослідників його творчого доробку В.Качкана, опубліковане листування Михайла Івановича могло б містити щонайменше двадцять томів.

Літературний рух українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. також можна простежити за допомогою епістолярію письменників краю. У цей час провідне місце в літературному та суспільно-політичному житті краю відігравав І.Франко. Листування видатного майстра слова та вченого багатогранне, воно яскраво продемонструвало як непрості перипетії життєвого шляху Великого Каменяря, так і

чимало аспектів його письменницької, журналістської та громадської праці, інформацію про які складно отримати з інших джерел.

Листи І.Франка до молодих галицьких літераторів: М.Рошкевич, Уляни Кравченко, К.Попович [38] – засвідчують те, що знаний майстер пера неабияк захоплювався до праці письменників-початківців, указував на недоліки в їхній роботі, давав цінні поради з приводу того, як їх виправити, сприяв публікації їхніх творів в українських часописах краю. Зокрема, його листування з К.Попович цінне тим, що дозволяє простежити за шляхом у літературу вчительки початкової школи, який розпочався 1884 р. із листа з власними віршами на адресу редакції журналу “Зоря”. Вони потрапили до І.Франка, як одного зі співредакторів часопису, і започаткували початок їхнього спілкування [30, с.133]. З листів К.Попович дізнаємося й про нелегку працю педагога сільської школи, непрості побутові умови, у яких змушена була мешкати, її небайдужість до проблем жіноцтва в краї та національно-культурного життя в рідному селі Жовтанці, що на Львівщині, де, за порадою І.Франка, вона долучилася до створення читальні “Просвіти”, збору фольклорного матеріалу тощо [30, с.140].

Безперечно, заслуговують уваги, як джерело з історії національно-культурного руху українців, листи В.Стефаника. Найповніше вони висвітлюють час із 1890 до 1902 р. – період найінтенсивнішої творчої й громадської діяльності письменника. На ці роки припала основна кількість його епістолярію. Наступне десятиріччя – 1902–1912 рр. – представлено лише окремими листами; епістолярна спадщина В.Стефаника після 1912 р. нечисленна, оскільки листи за цей період не збереглися [33, с.21].

Завдяки листуванню В.Стефаника з М.Павликом, В.Морачевським, О.Маковеєм, О.Кобилянською, Л.Бачинським, майбутньою дружиною О.Гаморак отримуємо інформацію не тільки про літературну та громадську працю письменника, відгуки українських літераторів на вихід у світ збірок його новел “Синя книжечка” (1899 р.), “Камінний хрест” (1900 р.), “Дорога” (1901 р.) та інших, але й знаходимо досить багато критичних зауважень про діяльність НТШ, “Просвіти”, видання народовських наукових та літературно-публіцистичних видань тощо. Незважаючи на це, 1900 р. В.Стефаник прийняв пропозицію ЛНВ усі свої новели публікувати на його сторінках [33, с.217].

Письменник високо цінував творчість та громадянську позицію І.Франка. У листах до своїх кореспондентів він висловлював неабияку стурбованість станом здоров’я та матеріальними нестатками письменника, його переслідуваннями з боку органів державної влади, неналежною повагою до літературної та наукової праці Великого Каменяра його сучасників. Проте, як засвідчує творча спадщина майстра короткої новели, обидва письменники активно не листувалися, оскільки В.Стефаник “все переїздячи Львів, устно з ним перебалакував свої плани і надії” [34, с.272].

Важливе значення для дослідження національно-культурного руху українців краю кінця XIX – початку XX ст. становить епістолярій відомих етнографів цього часу. Варто зазначити, що збирання, фіксація та наукове опрацювання джерел духовної та матеріальної культури народу було одним із провідних напрямків народознавчих досліджень упродовж зазначеного часового проміжку. Саме тому про працю українських дослідників у галузі етнографії та етнології збереглося чимало епістолярного матеріалу. Уважаємо за необхідне більше уваги приділити листуванню між М.Грушевським і дослідниками, що працювали в згаданому напрямку. Воно засвідчило, що видатний учений зробив величезний внесок у становлення й розвиток етнографії та етнології, був не лише видатним організатором таких народознавчих осередків, як Етнографічна комісія НТШ, часописів “Етнографічний збірник”, “Матеріали до українсько-руської етнології”, але й доклав чимало зусиль для підготовки фахівців у цій галузі, оскільки за його безпосереднього керівництва здійснювались етнографічні та антропологічні експедиції.

Значним за обсягом та інформаційно насиченим є листування М.Грушевського із В.Гнатюком. Величезна заслуга останнього полягала в тому, що він разом із Ф.Вовком

та І.Франком здійснив усебічне планомірне етнографічно-фольклорне дослідження населення західноукраїнських земель шляхом проведення наукових експедицій за сучасними, як на той час, програмами й створенням широкої мережі аматорів-збирачів народної творчості. Оскільки В.Гнатюк 1901 р. був обраний секретарем, а 1913 р. – головою Етнографічної комісії НТШ, редактором усіх народознавчих часописів товариства, то за його листами можна простежити за найважливішими заходами НТШ, які були спрямовані на активізацію досліджень у галузі етнології. Чимало епістолярію В.Гнатюка пов'язано з редагуванням статей до часописів, формуванням їх структури. У низці листів містилися відомості про матеріали й авторів, які планувались до друку в “Етнографічному збірнику” та інших виданнях. Не оминув у своїй кореспонденції В.Гнатюк і певних фінансових питань. Зокрема, активно обговорювалася проблема гонорарів членів товариства, джерела фінансування його наукових видань та окремих секцій [25, с.20].

Спілкування В.Гнатюка зі священником та збирачем етнографічного матеріалу із села Мшанець (тепер Старосамбірського району на Львівщині) Михайлом Зубрицьким тривало впродовж 1899–1917 рр. Листування між двома дослідниками розкрило не лише різноманітні аспекти їхньої співпраці, але й містить істотні факти про основні тенденції наукових пошуків у галузі української етнології. З епістолярію отримуємо інформацію, що В.Гнатюк обрав село Мшанець одним із пунктів для своєї тривалої й результативної, як виявилось згодом, фольклорно-збирацької праці. У цьому скільки міг сприяв йому М.Зубрицький, підшукуючи приміщення для життя та добрих оповідачів, підбирав місцевий матеріал для розвідок В.Гнатюка, експонати для Етнографічного музею НТШ [5, с.300]. Поряд із цим сільський парох, як засвідчило листування, неабияк зацікавився етнографічною працею й написав чимало цікавих наукових досліджень. За підрахунками дослідників, М.Зубрицький, вивчаючи етнографію та історію населення українських Карпат, залишив понад 325 різноманітних публікацій [5, с.293]. Епістолярні джерела дозволяють стверджувати, що В.Гнатюк намагався не випускати з поля зору наукову діяльність свого колеги, радив йому, якими проблемами варто зайнятися, делікатно вимагав конче необхідних доповнень до виконаних студій.

З кореспонденцій М.Зубрицького до М.Грушевського дізнаємося про наукові праці, історичні документи та інші матеріали, які надсилав сільський священник, пропонуєчи їх для друку в народознавчих виданнях; про обрання його дійсним членом НТШ 1904 р., участь етнографа-аматора в організаційних заходах товариства [32, с.54].

Аналіз епістолярної спадщини І.Франка дозволяє стверджувати про неабиякий внесок письменника в дослідження українського фольклору. Завдяки його ініціативі долучилося до збирання усної народної творчості чимало дослідників-аматорів. На сторінках майже всіх видань, до виходу у світ яких був причетний Іван Якович, були опубліковані етнографічні матеріали. Зокрема, готуючи до друку перший номер літературно-публіцистичного часопису “Житє і слово”, він звернувся із проханням у листі до Лесі Українки надіслати записані нею купальські пісні, а також до О.Пчілки – зробити опис селянської хати й речей домашнього вжитку. Епістолярні праці письменника дозволяють простежити за співпрацею з Ф.Вовком та А.Кримським, які публікували свої рецензії й наукові праці в галузі етнології в згаданому журналі [40, с.267], Л.Драгомановою, яка передала етнографічні праці покійного чоловіка І.Франку для редагування [37, с.70], виходом у світ досліджень Великого Каменяра з етнографії та фольклористики [16, с.75].

Таким чином, листування відомих громадських діячів, літераторів, учених, дослідників-аматорів засвідчило неабияке зацікавлення в кінці XIX – на початку XX ст. дослідженнями в галузі етнографії та етнології. У результаті було зібрано й опубліковано чимало джерельного матеріалу, з'явилася низка цінних наукових праць, суттєво поповнився експонатами етнографічний музей НТШ. Варто також зазначити, що таких

успіхів було досягнуто передовсім завдяки організаційним заходам та виданням наукового товариства.

Епістолярні джерела розкривають чимало сторін розвитку української музичної культури Галичини зазначеного часового проміжку. Листування М.Лисенка з В.Шухевичем, О.Барвінським, І.Франком, президією НТШ упродовж 1904–1912 рр. показують взаємостосунки видатного композитора з Наддніпрянщини із провідними громадсько-політичними діячами краю [1, с.253]. У них ішла мова про вихід у світ часопису для дітей молодшого шкільного віку “Дзвінок”, до редакційного комітету якого він належав, про передплату галицьких періодичних видань, співпрацю з НТШ, яке обрало його 1904 р. почесним членом товариства, заходи національно-культурного характеру, що проводилися в Києві й на які композитор запрошував приїхати галичан. Також неабиякої уваги заслуговує жвавий обмін думками між М.Лисенком та непересічним музикантом із Галичини Модестом Менцинським, який пропагував його творчість в Європі [1, с.255].

Цікавою була історія публікації творчої спадщини талановитого галицького композитора Д.Січинського. Відразу після його смерті 26 травня 1909 р. у Станіславі український митець Ярослав Вінцковський, який друкував свої твори під псевдонімом Я.Ярослашенко, товариш покійника, а водночас засновник і директор музичного видавництва “Торбан”, через газету “Діло” звернувся до громадськості з проханням допомогти йому зібрати рукописну спадщину Д.Січинського. Така поспішність була викликана тим, що незадовго перед смертю він склав заповіт, за яким єдиним спадкоємцем творчого доробку стало музичне видавництво, очолюване Я.Вінцковським, а рукописи композитора були розпорошені поміж його товаришами, знайомими, а то й просто залишалися на квартирах, де він жив. Уже до першої річниці від дня смерті Д.Січинського основна частина рукописів була зібрана, а 23 лютого 1913 р., як про це свідчить документ, що зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України, Я.Вінцковський передав НТШ усі зібрані твори композитора, а також долучив до них 38 листів Д.Січинського, написаних до нього впродовж 1905–1909 рр. Інших епістолярних праць митця не збереглося, тому вони є досить цінними для вивчення життя й творчості композитора цього періоду [4, с.281]. З них дізнаємося, що Д.Січинський надсилав чимало своїх творів до музичного товариства “Торбан”, оскільки гонорари за їх публікацію часто були єдиним засобом отримати хоча б незначні кошти на життя; у листах чимало роздумів про музичний рух у краї, концертне життя сучасного йому Станіслава тощо [4, с.287].

Таким чином, збережене листування українських композиторів містить цінні відомості про їхній життєвий і творчий шлях, розкриває ряд цікавих аспектів з історії мистецького життя Галичини.

Підсумовуючи огляд, варто зазначити, що опубліковано чимало епістолярного матеріалу відомих громадсько-політичних діячів, учених, письменників, етнографів, композиторів, які є цінним джерелом з історії національно-культурного руху українців краю другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Їх опрацювання дозволяє досліднику отримати інформацію про непересічних особистостей цього часу, що зробили вагомий внесок у розвиток української науки, літератури, музичного мистецтва тощо. Окрім цього, листи відомих діячів Галичини дозволяють простежити за діяльністю національно-культурних товариств, підготовкою до виходу у світ україномовних наукових та літературно-публіцистичних видань; літературним, мистецьким, освітнім рухом українців краю тощо.

Варто зазначити, що чи не найбільше змістовної інформації про важливі події національно-культурного руху українців знаходимо в листуванні М.Грушевського, І.Франка, М.Драгоманова та їхніх кореспондентів. Проте не можна оминати увагою того факту, що переважну більшість опублікованого епістолярію цього часу становлять

листи письменників, які розкривають, насамперед, основні етапи становлення й розвитку літературного процесу в краї. Хоча становище національного шкільництва, діяльність громадських товариств та інше також не залишалось поза їхньою увагою.

1. Бернацька Г. Із невідомого листування М. Лисенка з галичанами / Г. Бернацька // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії / ред. тому О. Купчинський, Ю. Ясиновський. – Львів, 1993. – С. 244–264.
2. Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.) / А. Вахнянин ; видав К. Студинський. – Львів : З печатні В. А. Шийковського, 1908. – 120 с.
3. Гісцова Л. Листи Михайла Грушевського до Михайла Коцюбинського / Л. Гісцова // Записки НТШ. Праці філологічної секції. Т. ССXXIV / ред. тому М. Ільницький, О. Купчинський. – 1992. – С. 289–294.
4. Горак Я. Листи Дениса Січинського до Ярослава Вінцковського / Я. Горак // Там само. – С. 281–303.
5. Дем'ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького / Г. Дем'ян // Записки НТШ : Т. ССXXIII. Праці секції етнографії та фольклористики / ред. тому Роман Кирчів, Олег Купчинський. – Львів, 1992. – С. 293–308.
6. Денисюк І. Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових / І. Денисюк // Записки НТШ. Т. ССXXXIV : Праці філологічної секції / ред. тому Олег Купчинський. – С. 452–536.
7. Дзедзелівський Й. Листи Михайла Грушевського до Ватрослава Ягича / Й. Дзедзелівський // Записки НТШ. Т. ССXXIV : Праці філологічної секції / ред. тому М. Ільницький, О. Купчинський. – 1992. – С. 283–288.
8. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / М. Драгоманов : видав І. Франко. – Львів : Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1906. – 260 с.
9. Дудко О. Листи Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського (кінець ХІХ ст.) / О. Дудко // Історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 92–96.
10. Зашкільняк Л. Листи М. Грушевського до О. Барвінського / Л. Зашкільняк // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 71–78.
11. З листів П. Куліша до Ом. Партицького / Видав К. Студинський. – Львів : З друкарні В. А. Шийковського, 1908. – 23 с.
12. Лист Антона Могильницького до Якова Головацького 1848 р. // Записки НТШ. – 1905. – Кн. ІV. – С. 31–32.
13. Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / злад. і видав М. Павлик. – Л. : Загальна Друкарня, 1906. – 35 с.
14. Лист М. Драгоманова до М. Павлика. Львів, 10 березня 1891 р. / М. Драгоманов // Павлик М. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. VI (1890–1891) / злад. М. Павлик. – Чернівці : З друкарні “Руської Ради”, 1910. – 288 с.
15. Лист М. Драгоманова до О. Борковського. Женева, 14 листопада 1888 р. / М. Драгоманов // Драгоманов М. Переписка / зібрав і зладив М. Павлик. Т. I. – Львів : Накладом Українсько-руської видавничої спілки у Львові, 1901. – 184 с.
16. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. : І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) [та ін.]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 560 с.
17. Листування з П. Кулішем / О. Маковей // Записки НТШ. – 1899. – Кн. III. – С. 18–39; Ревакович Т. З переписки письменників 1860-х рр. в Галичині / Т. Ревакович // Записки НТШ. – 1913. – Кн. II. – С. 269–286.
18. Листування Михайла Грушевського. Т. II. / упоряд. : Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич ; ред. Л. Винар. – К. ; Нью-Йорк : УІТ, 2001. – 412 с.
19. Листування Михайла Грушевського. Т. III / упоряд. : Г. Бурлака, Н. Лисенко ; ред. Л. Винар. – К. ; Нью-Йорк : УІТ, 2006. – 718 с.
20. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / упоряд. Г. Сварник. – Львів ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – 268 с.
21. Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочулинського (1901–1933) / упоряд. Р. Дзюбан ; відп. ред. серії Л. Головата. – Львів : НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, ЦДІА України у м. Львові, 2004. – 153 с.
22. Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження 1772–1848 рр. / І. Франко // Житє і слово. – 1896. – Т. V. – Кн. 1. – С. 29–30; Павлик М. Із переписки М. Драгоманова / М. Павлик // Житє і слово. – 1897. – Т. VI. – Кн. 1. – С. 62–79; Із переписки наших літературних і політичних діячів // Житє і слово. – 1897. – Т. VI. – Кн. 4. – С. 325–329.
23. Матеріали до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича / із першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Осип Маковей. – Львів : З друкарні НТШ, 1905. – 642 с.
24. Мукосеева Л. Листування М. Грушевського з В. Винниченком 1908–1912 рр. / Л. Мукосеева // Київська старовина. – 2005. – № 5. – С. 129–140.

25. Наумко Д. Листування Михайла Грушевського з видатними науковцями та народознавцями (до 140-річчя від дня народження М. С. Грушевського) / Д. Наумко, Д. Семко // Університет. – 2006. – № 4. – С. 6–26.
26. Павлик М. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. II (1876–1878) / зладив М. Павлик. – Чернівці : З друкарні “Руської Ради”, 1910. – 317 с.
27. Павлик М. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. VIII (1894–1895) / зладив М. Павлик. – Чернівці : З друкарні “Руської Ради” під зарядом Івана Захарка, 1911. – 293 с.
28. Павлик М. І. Проза. Публіцистика. Листування (з маловідомої спадщини) / упоряд. Качкан В. А. – Львів : Світ, 1995. – 156 с.
29. Переписка М. Драгоманова з Наталею Кобринською (1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. – Львів : Друкарня Уділова, 1905. – 23 с.
30. Попович К. Листи / К. Попович // Твори / К. Попович ; упоряд., вступ. сл., прим. та бібліогр. П. Г. Баб'яка. – Львів : Каменяр, 1990. – С. 133–193.
31. Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. – К. : Либідь, 2008. – 520 с.
32. Старков В. Листи Михайла Зубрицького до Михайла Грушевського / В. Старков // Університет. – 2006. – № 1. – С. 48–57.
33. Стефаник В. Повне зібрання творів : у 3 т. Т. 3 : Листи / В. Стефаник. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1954. – 325 с.
34. Стефаник В. Моє слово : новели, оповід., автобіограф. та критичні матеріали, витяги з листів / В. Стефаник ; упоряд., передм. та прим. Л. С. Дем'янівської. – 2-ге вид., доповн. – К. : Веселка, 2000. – 319 с.
35. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) [Відбитка з XLIII т. Записок Наукового Товариства ім. Шевченка] / К. Студинський. – Л. : З друкарні Наукового товариства імені Шевченка, 1901. – 66 с.
36. Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–1849 рр. / К. Студинський // Записки НТШ. Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. – 1930. – Т. 99. – Ч. 1. – С. 7–17.
37. Франко І. Лист до Л. М. Драгоманової. Львів, 5 лютого 1896 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1983. – Т. 50. – С. 70–71.
38. Франко І. Лист до Уляни Кравченко. Львів, 27 лютого 1884 р. / І. Франко // Там само. – Т. 48. – С. 402–403; Франко І. Лист до К. К. Попович. Львів, 16 березня 1884 р. / І. Франко // Там само. – С. 403–404.
39. Франко І. П'ять листів Остапа Терлецького [Відбитка з ювілейного “Альманаха” віденської “Січі”, виданого в 40-літню річницю заснування товариства] / І. Франко. – Львів : З друкарні НТШ, 1908. – 12 с.
40. Шологон Л. І. Літературне і наукове життя Галичини на сторінках часопису “Житє і слово” / Л. Шологон // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія : зб. наук. пр. Вип. 15 / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 260–270.

В статье сделан анализ опубликованных эпистолярных трудов известных научных работников, литераторов, общественно-политических деятелей второй половины XIX – начала XX в. Они позволяют выяснить немало важных аспектов национально-культурного движения украинцев края отмеченного часового промежутка.

Ключевые слова: переписка, эпистолярное наследство, Галичина, национально-культурное движение.

The article analyses the published correspondence of famous research workers, public and political figures, literary mans at the 2nd half of 19th – the beginning of 20th centuries. They allow to find out the major aspects of national cultural life of Ukrainians of the region of the noted stretch of time.

Key words: correspondence, epistolary legacy, Galicia, national and cultural movement.